

«ЗА ЕГО В БЫТНОСТЬ ПРИ ДВОРЕ НАШЕМ ВЕРНУЮ СЛУЖБУ». СЛУЖБА ПРИ ЦАРСЬКОМУ ДВОРІ ЯК ПЕРЕПУСТКА НА СОТНИЦТВО В ГЕТЬМАНАТІ

Вплив російського чинника на кадрові призначення в сотнях Гетьманату, що став реальністю українсько-російських відносин уже в післямазепинські часи, міг проявлятися як у заангажованості російської влади в царину правового регулювання виборчого процесу в українській автономії¹, так і приватному втручанні окремих представників цієї влади чи впливових царедворців у вирішення конкретних кадрових ротацій в Україні в контексті побутування такого явища соціальної взаємодії ранньомодерної доби, як клієнтарно-патрональні зв'язки.

У витоків відповідного тренду російської політики щодо української автономії стояв Петро I, котрий 12 грудня 1708 р. чи не найпершим призначив колишнього цирульника Андрія Войнаровського Григорія Шишкевича новомлинським сотником Ніжинського полку², а згодом учинив сотниками в Україні Павла Ждановича, Семена Соболевського, Федора Лісовського та інших³. Однак не відставали від царя і вищі військові та цивільні чини Російської держави, а також впливові царедворці⁴.

¹ Про цей аспект проблеми див.: *Горобець В.* Вибори сотника Війська Запорозького: правові норми, традиції та тенденції їхньої ерозії // *Academia. Terra Historiae.* Студії на пошану Валерія Смолія: У 2 кн. Кн. 1: Простори історії. Київ, 2020. С. 277-300.

² Центральний державний архів України в м. Києві (далі – ЦДАУК), ф. 51, оп. 3, спр. 353, арк. 3; *Горобець В.* «Образ гонору царя і гетьмана» чи боротьба за владу на сотенному рівні: справа новомлинського сотника Григорія Шишкевича (1708–1722–1732) // *Соціум. Альманах соціальної історії.* Вип. 11-12. Київ, 2014. С. 210-253.

³ Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського НАН України, Інститут рукопису (далі – НБУВ. ІР), ф. VIII, спр. 232, арк. 44; ЦДАУК, ф. 51, оп. 3, т. 1, спр. 117, 131 арк.; спр. 117а, 125 арк.; спр. 482, 3 арк.; спр. 156, 58 арк.; *Летопись занятий Археографической комиссии за 1904 год / Под ред. В.Г. Дружинина.* Вып. 17. Санкт-Петербург, 1907. С. 148; *Материалы для отечественной истории / Изд. М. Судиенко.* Т. 1. Киев, 1855. С. 64; *Модзалевский В.Л.* Малороссийский родословник. Т. 2. Киев, 1910. С. 31; *Дядиченко В.А.* Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. Київ, 1959. С. 258-259.

⁴ Наприклад, про призначення генерал-фельдмаршалом Борисом Шереметевим Потапа Піскуненка (Назарова) сотником воронезьким, а Костянтина Бугаснка (Степанова) – воронезьким сотенним хорунжим див.: *Збірка матеріалів до історії Лівобережної*

Зазвичай механізми просування патронами інтересів своїх клієнтів, через брак відповідної інформації, залишаються прихованими. Утім, окремі архівні матеріали, що відображають характер спілкування гетьманської влади з представниками російської правлячої еліти, містять поодинокі свідчення, аналіз яких може допомогти підняти завісу таємничості і з цієї делікатної справи. Так, наприклад, вельми цікавим у цьому контексті видається лист князя Григорія Волконського до царського резидента при гетьманському дворі Федора Протасєва від 3 вересня 1716 р., в якому висловлювалось таке прохання: «яви свое милосердіє к погарскому сотнику Галецкому в ево нуждах и правде, учини споможєніє о просьбе до Ясневелможного Его Милости пана гетмана, о чем он сотник Вашей Милости устне обо всем донесет»⁵. Кілька років по тому, у вересні 1720 р. вже молодший брат фельдмаршала Бориса Петровича Шереметєва, майбутній київський губернатор Володимир Петрович Шереметєв, надсилає гетьману Скоропадському листа, в якому також клопочеться за інтереси сотника Галецького – «упрошаю с стороны сотника погарского пана Галецкого». З цього листа довідуємось, що останній, виявляється, «из малых лет при доме нашем воспитан, и за показанные его царскому величеству услуги во многих акциях брату моему покойному фельдмаршалу, оной Галецкий сыном назван был, и добропорядочно у брата моего содержался и мне мой брат о нем напоминая приказывал, чтоб ево случайно не оставит»⁶. Саме втілюючи волю покійного брата, Шереметєв і просив Скоропадського, «дабы за памятьство брата моего покойного и за мое прошение содержался» Галецький «в милостивом презрении, и дабы недопущен был от других терпеть обиду»⁷.

Доволі цікаво виглядає й протегування донькою Петра I, майбутньою імператрицею Єлизаветою, перед гетьманом Апостолом інтересів якогось Олексія Яблоновського, котрий служив при дворі царівни, а по виході у відставку претендував на сотництво в Гетьманаті. З листа Єлизавети до Апостола від 16 серпня 1733 р. довідуємось, що Яблоновський раніше по гетьманській «милості» таки був призначений наказним сотником, але, як зауважувала в листі царівна, «ныне известилось, что показанной Яблонской по некоторому случаю отрешен». Отож дочка Петра I і просила гетьмана «по своей к нам благосклонности» відновити на сотництві Яблоновського «за его в бытность при дворе нашем верную службу»,

України та українського права XVII–XVIII вв. / Упоряд. М. Василенко // Український археографічний збірник. Т. 1. Київ, 1926. С. 101–102.

⁵ НБУВ. ІР, ф. II, спр. 1706–1862, арк. 260.

⁶ Там само, арк. 247.

⁷ Там само.

зауважуючи при цьому: «в чем на Ваше Превосходительство не без надежность остаюсь»⁸.

Особливої пікантності ситуація з просування царівною інтересів свого придворного набула з огляду на ту обставину, що Данило Апостол уже з перших днів свого перебування на гетьманстві зарекомендував себе борцем за відновлення засад вільної елекції при заповненні вакансій в Гетьманаті, в тому числі і на сотенному рівні. Зокрема, за його ініціативи вже 11 жовтня 1727 р. (тобто на десятий день його перебування у владі) було розіслано в полки універсали, «жебы в сотняхъ, гдѣ совершенныхъ сотниковъ нѣтъ, товариство сами кандидатовъ въ сотники выбѣрали к таковымъ чинамъ по всему, якъ въ томъ же указѣ изображено, угодныхъ», а також створено комісію, яка б переглянула кадрові рішення, ухвалені в порушення процедури виборів⁹.

До слова, комісія зустрілася з неабияким опором на місцях. Так, відряджений до Чернігівського полку комісаром Семен Столповський доповідав гетьману, що чернігівський полковник Михайло Богданов чинить усілякі перешкоди їхнім діям та заважає реалізації гетьманського універсалу, «все по своему здѣлати и хочеть». Зокрема, полковник козаків «з нѣкоторыхъ сотень къ своей резиденціи зыскувать, а въ другіе сотнѣ и самъ со мною ѣхать намѣрень, гдѣ сотенная старшина и товариство, въ притомности его, едни молчатъ, а другіи, ради не ради, волѣ его комендирской конфероватися будутъ несумнѣнно»¹⁰. За деякий час комісар інформував Апостола, що «уже нѣкоторые сотняне полку здѣшнего, желающіе обще всѣ инога себѣ сотника, а не того, кого самъ его мил. панъ полковникъ промуеть и въ кандидаты, противъ волѣ ихъ товариской, становить, подпали великому гнѣву его и вязення терпятъ за тое, къ допросамъ въ Канцелярію водимы и понуждаемы къ волѣ коммѣндирской»¹¹. Коли ж Столповський почав апелювати до букви гетьман-

⁸ Там само, ф. XIV, спр. 78, арк. 4. Цікаво, що в історичній літературі справді маємо поодинокі згадки про те, що Олексій Яблонівський у 1733 р., будучи наказним сотником, очолював Веркліївську сотню Ніжинського полку (Див.: *Кривошея В.* Козацька старшина Гетьманщини: Енциклопедія. Київ, 2010. С. 52. Автор покликається на матеріали фондів Генеральної військової канцелярії – ЦДАУК, ф. 51, оп. 3, спр. 4563, арк. 1). Але після цього жодного згадування про нього чи то як про сотника веркліївського, чи то загалом як про козацького старшину Гетьманату не зустрічаємо. Цілком можливо, що гетьману Апостолу реалізувати прохання майбутньої імператриці завадила хвороба і смерть на початку 1734 р. Але чому сама Єлизавета втратила інтерес до просування свого клієнта до влади в Україні – невідомо.

⁹ Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII–XVIII вв. С. 108.

¹⁰ Там само. С. 109.

¹¹ Там само. С. 109-110.

ського універсалу, Богданов парирував у такий спосіб: «я-де въ томъ мѣю силу и указъ особенній; а если бы могло быть иначе, то буду-де писать просто до самого превосходительного господина министрa Федора Васильевича Наумова»¹².

Або ж коли на початку гетьманування Данила Апостола «волошанин» Василь Кирик втрачає сотницький уряд в Городиській сотні Лубенського полку, то у поданій до Колегії іноземних справ скарзі з цього приводу наголошує на тому, що він в роки Північної війни був прийнятий на царську службу, а в 1719 р. «по рекомендации фельтмаршала графа Шереметева гетману Скоропадскому определен он от него, гетмана, в Лубенский полк, в сотню Городинскую, сотником»¹³, а отже, рекомендація російського фельдмаршала мала сприйматися як гарантія збереження за ним сотенного уряду в Україні.

Вельми показовим у контексті поширеності та важливості патронально-кліентарних стосунків, в тому числі з виходом на сановні кола в Петербурзі та Москві, для службового зростання в Гетьманаті є звивистий шлях до сотенного значка в Іваницькій сотні Прилуцького полку Павла Минецького (Минецького)¹⁴, коли той, отримавши сотництво як клієнт чернігівського полковника і наказного гетьмана Павла Полуботка, а після арешту останнього з наказу Петра I втративши владу і не зумівши відновитись на уряді в умовах лібералізації урядового курсу, змушений був шукати покровительство в Російській імперії. Власне, після смерті Петра I, в умовах лібералізації урядом Катерини I політики щодо автономії Гетьманату¹⁵, в березні 1725 р. він був відновлений на посаді полкового писаря, проте, через спротив полковника Толстого, вступити на писарство в Ніжині не зумів. Полковник прилуцький Гнат Галаган запропонував йому «на ваканс в м. Иваницу править сотнею до указа»¹⁶, але конфлікт з полковником Толстим був настільки глибоким, що останній не примирився з від'їздом суперника з Ніжина до Іваниці, а добився від Малоросійської колегії його звільнення з посади сотника.

Після смерті Катерини I та сходження на престол Петра II, коли батько ніжинського полковника граф П.О. Толстой втратив вплив при

¹² Там само. С.110.

¹³ НБУВ. ІР, ф. II, спр. 1706–1862, арк. 40.

¹⁴ Детальніше див.: *Горобець В.* «Уряди по своєму гневу отнимают». Засади вільної елекції козацької старшини сотенного рівня у випробуванні «накупництвом», протекцією та «корупціями» // Соціум. Альманах соціальної історії. Вип. 15-16. Київ, 2020.

¹⁵ Детальніше див.: *Горобець В.* Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I. Київ, 1998. С. 276-282.

¹⁶ *Лазаревский А.* Описание старой Малороссии: материалы для истории заселения, землевладения и управления. Т. 3: Полк Прилуцкий. Киев, 1902. С. 307.

дворі, а крім того, й Малоросійська колегія зійшла з історичної арени¹⁷, наполегливий Минацький, пробувши більше дев'яти місяців у Петербурзі, таки знайшов шляхи виходу на радника Колегії іноземних справ П.В. Курбатова, котрий і передав йому 30 липня 1727 р. імператорський указ про його «определение попрежнему Іваницьким сотником»¹⁸. Реагуючи на колезький указ, 20 грудня того ж року щойно обраний гетьман Данило Апостол надіслав розпорядження прилуцькому полковнику повернути Минацькому сотенний значок в Іваниці, відсторонивши відповідно тамтешнього сотника Григорія Волошина (останній, як твердив Минацький, старшинство отримав незаконно – «підмогоричившись козакам»)¹⁹.

Утім, не встиг полковник Галаган вручити Минацькому значок, як до Прилук надійшло нове розпорядження гетьмана – відібрати в Минацького владу. Причому Апостол просив прилуцького полковника вчинити це без особливо розголосу, принаймні без гучної процедури відставки, а лише відібравши в номінанта гетьманський універсал з впровадженням його на уряд. Причину такої дивної метаморфози сам Минацький пояснював підступами свого давнього ворога – графа Толстого, котрий, навіть втративши владу в Ніжинському полку, продовжував капостити колишньому полковому писарю. Тож нібито Толстой, перебуваючи у своєму підмосковному селі, мав зустріч з таємним радником Федором Наумовим, призначеним імператором Петром II міністром при гетьманському уряді Апостола, і на ній клопотався про відсторонення Минацького від влади в Іваницькій сотні, презентувавши міністру залишену в Глухові власну карету. Й останній, нібито тією «карею скорумпований», звернувся до гетьмана з листом щодо неможливості допущення Минацького до сотництва в Прилуцькому полку. Крім того, номінант, вочевидь, не випадково згадував і про зустріч Наумова з президентом щойно розформованої Малоросійської колегії генерал-майором С.Л. Вельяміновим²⁰.

У Данила Апостола, здається, не було особливих резонів конфліктувати з міністром за сотницький значок для Минацького, втім, аби уникнути неминучих репутаційних втрат від поступки Наумову, регіментар і розпорядився по-тихому відібрати в номінанта гетьманський універсал²¹. Проте полагодити інцидент по-тихому все ж не вдалося, оскільки претендент продемонстрував неабиякі здібності у справі вишу-

¹⁷ Детальніше див.: *Горобець В.* Присмерк Гетьманщини... С. 290-295.

¹⁸ *Лазаревский А.* Описание старой Малороссии... Т. 3. С. 307.

¹⁹ Там же. С. 308.

²⁰ Там же.

²¹ Там же.

кування високопоставлених покровителів. Спершу (вже у січні 1728 р.) до Апостола з листом звернувся впливовий у той час в Гетьманаті російський генерал Йоган-Бернгард Вейсбах, котрий характеризував Минецького «чоловіком состоянія доброго» та клопотався про повернення йому сотенного значка, оскільки він «того сотнического чина достоин»²². Тоді ж Минецький «нарочно прибыл» до сина гетьмана Апостола, миргородського полковника Павла Апостола, аби «плачливе скажитись в несносной своей обиде».

Як впливає з листа гетьманича до батька, шукач сотництва бідкався з приводу відібрання в нього «неведемо чего ради» уряду, через що він «вовсе разорился з домом своим» (причиною цього розорення, як можна зрозуміти з інших пасажів листа, стало те, що «некоторые Иваничане», дізнавшись про опалу свого старшого, «разверпили и великіе пакости ему чиняють»). А ще лист проливає світло на те, які аргументи невдачливого номінанта вплинули на полковника Апостола найбільше – «відаючи зпрежде его п. Минецького зичливаю и безподозрительную ку домови нашому добросклонность, як в час аресту над нами бувшого явившую, так и ныне за бытности его в Спбурсі, от пана Петра брата листовне описанную»²³. Тобто, все вказує на те, що Минецький справді був переконаним автономістом і не лише допомагав Полуботку в його опозиційній боротьбі з впровадженням в Гетьманаті Малоросійської колегії, але й гідно поведив себе як під час ув'язнення з наказу майора Румянцева на початку 1724 р. тоді ще миргородського полковника Данила Апостола, так і згодом уже в Петербурзі – під час слідства над українською старшиною, та по тому. Зважаючи на все це, полковник Апостол-молодший просив батька-гетьмана для Минецького «респекту», аби його претензії на старшинство не були «занехаєні»²⁴.

Утім, попри подані гетьману прохання про прихильність до Минецького від гетьманича та клопотання за претендента від генерала Вейсбаха, справа його реституції на сотенному уряді розтягнулась на півтора роки, і компроміс з таємним радником Ф. Наумовим було знайдено лише наприкінці весни 1729 р., коли Апостол повторно видав претенденту гетьманський універсал на уряд і той таки приступив до виконання сотницьких зобов'язань.

Не менш ілюстративно стосовно використання технологій протегування правлячою елітою Російської імперії своїх креатур в Гетьманаті виглядають й змагання за сотенний уряд, що розгорілися в грудні 1730 –

²² Там же.

²³ Там же. С. 309.

²⁴ Там же.

серпні 1731 рр. в Березинській сотні Чернігівського полку. Передовсім зауважимо, що на кінець 1730 р. сотенний уряд в Березині не був вакантним — незадовго перед цим його посів син генерального осавула Федора Лисенка, Андрій. І все ж це не завадило державному канцлеру Російської імперії графу Г.І. Головкіну 3 грудня 1730 р. адресувати гетьману Апостолу лист, у якому йшлося про те, що «один из малоросіян Александр Брежинский чрез несколько лѣтъ был при дворѣ Их Величеств служителем и за ево службу надлежит ему учинить такое награждение, от чего бы он довольство мог имѣть». Не віддаючи на розсуд гетьмана пошуки такого хлібного місця для Брежинського, Головкін конкретно вказував Апостолу, «дабы он, гетман, велѣл его опредѣлить в Черниговскому полку сотником в Березинскую сотню, в которой недавно опредѣлен из молодых незаслуженный человек»²⁵.

На неабияку важливість розпорядження канцлера, вочевидь, мав вказувати той факт, що «по опредѣленію оногo Брежинского в тое Березенскую сотню сотником» Апостол повинен був «надлежащим порядком ево графа увѣдомить»²⁶. Більше того, одночасно з листом до українського гетьмана канцлер відправив лист і російському міністру при гетьманському уряді князю О.І. Шаховському, в якому інформував того про своє прохання-доручення Апостолу, а також наказував, «дабы он, генерал лейтенант в том ему Брежинскому вспомагал, чтоб гетман неотрицательно сіе здѣлал и в тое Березенскую сотню ево Брежинского надлежащим порядком сотником отправил, а молодика Лисенка отставил»²⁷.

Отож, попри очевидні владні впливи батька сотника Лисенка при дворі гетьмана, Апостол не посмів проігнорувати розпорядження канцлера і приблизно через півроку, 9 липня 1731 р. доповів Головкіну, що «по вышеписанному его графскому письму оногo Брежинского в показанную сотню сотником он, гетман, опредѣлил, а настоящего от оной сотни сотника Андрея Лисенка, который по заслугам дѣда и отца его ясаула генералного Федора Лисенка был по желанью всѣх сотнян определен, отрешил»²⁸.

Але на цьому справа не завершилась, і сотенний значок не надто довго затримався в руках клієнта Головкіна. Причому вирішальну роль у відстороненні Брежинського від сотництва в Березині відіграла усе та ж допомога впливових при імператорському дворі протекторів. Супроводжуючи гетьмана Апостола в поїздки до Москви, генеральний осавул Федір

²⁵ НБУВ. ІР, ф. П, спр. 1706–1862, арк. 228.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само, арк. 228 зв.

²⁸ Там само, арк. 228 зв.-229.

Лисенко «словесно бил челом» царівні Катерині Іоанівні «в своей обидѣ, что сына его Андрѣя Лисенка от заслуженного дѣдом и отцом его сотничества отрѣшили, а Брежинского определили». Реагуючи на це чолобиття, царівна «изволила ему, гетману, приказать одного Брежинского сдѣлать сотником, гдѣ ваканс имѣется, а Андрѣя Лисенка по прежнему сотником в Березинской сотнѣ определить». Повернувшись в Україну, Апостол, «повинуясь высокому Ея Высочества указу», запропонував Брежинському на вибір три вакансових сотництв, аби лише звільнити уряд в Березині для молодшого Лисенка. Утім, клієнту Головкіна здалось, що, маючи підтримку настільки впливового при дворі патрона, він вправі ігнорувати пропозиції гетьмана, а тому «из тѣх сотничеств ни одного принять не похотѣл».

Тим часом завдання щодо усунення Брежинського від уряду гетьману мало б полегшити те, що, попри свою недовгу владну каденцію, креатура Головкіна встиг «уже обиды починить сотнянам тамошним, от которых многие ему, гетману, подали суплики о починенных обидах», більше того, супліки містили застереження, що «не желают его Брежинского, что б он у них был сотником»²⁹. Скориставшись із цих суплік (не виключаємо, що ініціатором їх появи був сам гетьманський уряд чи принаймні особисто зацікавлений у вирішенні справи генеральний осавул), Апостол викликав Брежинського «для отвѣтствія» на скарги, які поступили на нього від сотнян, до Генеральної військової канцелярії. Однак сотник, «будучи против занесенных на него жалоб... не учиня по оным никакова отвѣтствія, из Глухова уѣхал»³⁰.

Показово, що Данило Апостол, навіть після цього демаршу норовливого сотника, так і не наважився позбавити своєю владою сотницької посади клієнта графа Головкіна, а лише клопотав перед урядом Анни Іоанівни про дозвіл на відновлення Лисенка на сотництві³¹. На жаль, у джерелах відсутні відомості про ті неприємності, які спричинила ця кадрова колізія в Гетьманаті при дворі особисто для канцлера, але, вочевидь, що вони таки були. Адже в листі до Апостола від 4 серпня 1731 р. Головкін не лише погоджувався на те, аби сотницький уряд в Березині «по прежнему» обійняв Андрій Лисенко, а й рішуче відмежовувався від протекції Брежинському, застерігаючи гетьмана, аби останній «в той сотнѣ и в иных ни гдѣ сотником не был и чтобы он, гетман, учинил по ЕИВ указу»³².

²⁹ Там само, арк. 229 зв.

³⁰ Там само, арк. 229 зв.-230.

³¹ Там само, арк. 230.

³² Там само.

Аналізуючи стратегії кар'єрного зростання представників старшинської корпорації Гетьманату, мимоволі звертаєш увагу на особливий службовий аванс, що його таїла в собі служба півчим, особливо, коли мова йшла про придворну півчу капелу Санкт-Петербургу. Зокрема, усім добре відома історія особистого успіху Олекси Розума, котрий, завдячуючи своєму гарному голосу, й для себе добився всіляких можливих і, здавалося б, неможливих найвищих почесностей в Російській імперії, й брата Кирила звів на гетьманство в Україні. Але, виявляється, є ще цілий ряд цікавих персонажів старшинської корпорації Гетьманату, котрі також завдяки співочим успіхам досягли неабиякого службового злету – нехай і не такого стрімкого, як Розумовський.

Зокрема, ще в середині 1680-х років з України до Москви перебрався син рядового козака з Переволочни Трохима (родового прізвища не мав, а вже його нащадки стали Троцинами, тобто синами Трохима) Антон, котрого запросили до співочої капели цариці Софії. І як твердив О. Лазаревський, саме завдячуючи зусиллям сина, в 1688 р. Трохим отримав сотницький уряд в Срібному Прилуцького полку. До слова, сам Антон Троцина, втративши голос, повернувся на батьківщину, певний час служив канцеляристом Генеральної військової канцелярії, а по тому перебрав значок срібненького сотника до своїх рук, аби на старості передати владу в сотні своєму сину.

З початком 1727 р. в Новгород-Сіверському в званні тамтешнього сотника бачимо якогось Василя Христичевського, котрий мало того, що перед тим, як обійняти сотницький уряд, був зовсім не пов'язаний з козацькою службою, а служив придворним півчим у царській столиці, так ще й з перших днів свого перебування на уряді відразу ж відзначився «побоями и грабительствами и протчими обидами»³³. Реагуючи на скарги новгород-сіверського товариства і поспільства, вже в січні 1728 р. гетьман Данило Апостол відсторонив Христичевського від уряду та ініціював слідство над ним. Утім, як і в цілому ряді інших випадків, гетьманська влада продемонструвала не так уже й багато ефективності в боротьбі з зухвальством призначеного з Петербургу сотника. Перед тим як на початку 1734 р. Данила Апостола не стало, він не лише відсторонив Христичевського від влади, а й добився його висилки з Новгород-Сіверського. Однак уже за нової влади той не лише повернувся до міста, а й відновив тут свої владні повноваження. Й утримував колишній

³³ ЦДАУК, ф. 51, оп. 3, спр. 1536, арк. 38; *Лазаревский А.* Описание старой Малороссии... Т. 1: Полк Стародубский. Киев, 1888. С. 206-207.

придворний півчий у царській столиці у своїх руках сотницький значок принаймні аж до 1738 р.³⁴

Так само доволі цікавим у контексті розмови про несподіваний зв'язок між співочими талантами та сходженням на сотництво є й випадок прилуцького полкового сотника в 1740–1750-х роках Андрія Гуленка. Хоча останнього, варто зауважити, Бог і не нагородив особливими півчими талантами, але призначення на уряд відбулося саме завдяки участі півчого. А ще не зайвим буде зауважити той факт, що мало того, що уряд полкового сотника в будь-якому полку вже за означенням вважався доволі престижним і соціально значимим, так ще й попередниками Гуленка на уряді були представники таких відомих в Гетьманаті старшинських родів, як Шкуратів, Маценків, Золотаренків, Марковичів, Носенків, Лукомських. Тоді як сам Гуленко, згідно інформації О. Лазаревського, був усього-навсього сином «якогось дрібного прилуцького обивателя», а під час ревізії 1740 р. його матір «вдову Іваниху» звільнили від постойв лише завдяки тому, що її син Андрій служив у Генеральній військовій канцелярії. Тим не менше, вже в серпні 1747 р. Яків Маркович записав до свого щоденника таку несподівану для всієї прилуцької старшини новину: «из СПб. пріехал канцелярист Гуленко с именным указом, что он пожалован сотником полковым Прилуцким на место Лукомского»³⁵.

Причину такого карколомного службового злету Маркович не пояснив. О. Лазаревському ж вдалося з'ясувати, що Гуленко і дехто Федір Коченівський були одружені на рідних сестрах. Останній же, мало того, що служив придворним півчим у Петербурзі, але й, вочевидь, близько товаришував з Олексієм Розумовським і незадовго перед зведенням Гуленка в сотники зумів конвертувати свої співочі таланти в солідний соціальний капітал – отримав пожалування в дворянство, причому не особисто, а спадкове. На впливовість українця в придворних колах недвозначно вказував і той факт, що на новосіллі в Коченівського в Петербурзі 1747 р. була присутня сама імператриця Єлизавета Петрівна. То ж не дивно, що Коченівський, котрий для себе особисто, крім дворянства, добився ще й чинів полковника, а згодом і бригадира російської армії, став потужним локомотивом для своїх родичів і свояків у Гетьманаті. Зокрема, крім посадження Гуленка на сотництво в Прилуки, удачливий півчий у березні 1746 р. отримав іменний указ на сотництво в Лохвицьку сотню Прилуцького полку і для свого молодшого брата Кирила Коче-

³⁴ Лазаревский А. Описание старой Малороссии... Т. 1. С. 207.

³⁵ Маркович Я.А. Дневные записки малороссийского подскарбия генерального Якова Марковича: В 2 т. Киев, 1859. Т. 2. С. 239.

нівського³⁶. Останній, до слова, згідно інформації Миколи Ханенка, перед тим, як обійняти сотництво, також служив півчим – «Пожалованъ пѣвчій Кирило Ивановичъ Коченевскій именнымъ указомъ сотникомъ лохвицкимъ»³⁷. А ось Федір Коченівський, крім того, що був допущений до царського двору, ще й товаришував з вищою козацькою старшиною. Той же генеральний хорунжий Микола Ханенко, перебуваючи в Петербурзі у складі старшинської делегації Гетьманату, 21 вересня 1746 р. занотував до свого щоденника, що після офіційного прийому делегації Єлизаветою Петрівною по обіді їх відвідав Федір Коченівський і повідомив про призначення брата на сотництво (Кирило був пожалуваний на уряд 20 вересня)³⁸.

Під 1744 р. в джерелах фіксується іменний указ імператриці Єлизавети Петрівни тогочасному правителю Гетьманату генерал-лейтенанту І.І. Бібікову такого змісту: «Пожаловали Мы певчаго Фому Петрова, за его при дворе нашей вселюбезнейшей государини матери Императрицы Екатерины Алексеевны и при нас довременныя службы, в Стародубский полк в сотники Новгородка Северскаго, а бывшаго по нене в той сотне сотника... перевести в другое место»³⁹. Щоправда, на щастя для діючого в Новгород-Сіверському сотника Степана Судієнка, з якоїсь причини перепрофілювання придворного півчого на козацького сотника так і не відбулось, отож той і надалі залишився на уряді.

Загалом же варто зазначити, що в очах козацької еліти служба при імператорському дворі, навіть у ранзі придворних співаків, виглядала доволі соціально значимою і перспективною. Отож і бачимо останніх в ролі бажаних гостей на прийомах найвищої старшини. Скажімо, під 22 жовтня читаємо в щоденнику генерального хорунжого Ханенка таке: «Ради именинъ обозного генералного Якова Лизогуба были званы гости на кушанье изъ дворцовыхъ пѣвчихъ»⁴⁰. Утім, справедливості заради

³⁶ Лазаревский А. Описание старой Малороссии... Т. 3. С. 137-138.

³⁷ Дневник генерального хорунжего Николая Ханенко 1727–1753 гг. / Изд. Ал. Лазаревского // Киевская старина. 1886. № 4. С. 286.

³⁸ Там же. Та й згодом він був частим гостем генеральних старшин, наприклад, роком пізніше, вже будучи в чині полковника (Див.: Дневник генерального хорунжего Николая Ханенко 1727–1753 гг. // Киевская старина. 1886. № 10. С. 447). Цікаво, що новопризначений сотник не вельми поспішав на нове місце служби і ще принаймні півмісяця залишався в імперській столиці. Зокрема, під 12 жовтня Микола Ханенко занотував, що цього дня козацькі старшини «Объдали у новоопредѣленного сотника лохвицкого Кирила Ивановича Коченевского, купно съ братомъ его Федоромъ Ивановичемъ» (Див.: Дневник генерального хорунжего Николая Ханенко 1727–1753 гг. // Киевская старина. № 4. С. 287).

³⁹ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии... Т. 1. С. 208.

⁴⁰ Дневник генерального хорунжего Николая Ханенко 1727–1753 гг. С. 288.

потрібно визнати, що співочі таланти вихідців з Гетьманату, реалізовані при імператорському дворі, все ж не автоматично конвертувались у високі старшинські уряди по поверненні таких талановитих людей зі столиці на свою батьківщину. У джерелах можна натрапити і на згадки про фіаско таких прохачів старшинства. Зокрема, 1730 р. датована відмова канцлера Головкина у задоволенні прохання співця «при комнате императрицы Екатерины I» Матвія Подальського, котрий уже в нагороду за свою службу при дворі отримав місце сотника в слободі Терни поблизу Путивля, а тепер клопотався про призначення його відразу полковим суддею Лубенського полку⁴¹.

Друга реставрація гетьманства і прихід до влади Кирила Розумовського відмічені спробами повернути в адміністративні практики Гетьманату засади вільної елекції. Принаймні в джерелах, що стосуються початкового етапу гетьманування Розумовського, зустрічаємо чітко артикульовані посили стосовно цього. Зокрема, вельми переконливий приклад саме такого щирого прагнення гетьманського уряду впорядкувати царину кадрової політики у відповідності з буквою і духом засад вільної елекції – звісно, в межах дії указів 1715 та 1728 рр. – демонструє позиція офіційного Глухова в розв'язанні конфліктної справи чернігівського полковника Божича з товариством Білоуської сотні щодо питання виборів сотника в 1750 р. Початок розслідуванню конфлікту поклало подання полковника Івана Божича на ім'я Кирила Розумовського від 28 серпня 1751 р. з проханням затвердити на сотницькому уряді Білоуської сотні наказного сотника Івана Ярошевича. Своє подання чернігівський полковник доповнив «Проханням», підписаним кількома козаками тієї сотні, на підтримку кандидатури Ярошевича, а також власним клопотанням про покарання учасників «непорядного» зібрання, вчиненого без його відома і без відома білоуської старшини, на якому кандидатом на сотництво було обрано значкового товариша Красовського, і кандидатуру якого без дозволу полкової влади було представлено гетьману. Зважаючи на ось таку «нелегітимність» виборчої процедури, Божич просив не лише про скасування тих виборів, але й про «надіслання їх з товаришами знову до Вас; і щоб учинено було належно за завдану Вам образу»⁴².

Однак, як впливає з гетьманського універсалу, представлена полковником інформація була не лише неточною, а й вельми тенденційною. На противагу «Проханням», підписаному «кількома козаками тої сотні, які бажають його, Ярошевича», сотенні старшини Білоуської сотні «з вели-

⁴¹ НБУВ. ІР, ф. II, спр. 1699, арк. 1-2.

⁴² *Путро О.І.* Гетьман Кирило Розумовський і його доба. К., 2008. С. 51. Ч. 2. Додаток № 2. Док. 2.

ким числом новаків» поданим на ім'я Розумовського власним проханням змалювали зовсім іншу картину виборів. Згідно їхнього твердження, коли за указом Чернігівської полкової канцелярії «сотничого чину» було позбавлено їхнього сотника Малійського, то вони за присутності чернігівського полкового хорунжого Василя Комаровського провели в сотні вибори й «обрали гуртом» на вакантне місце в сотники «із гідних людей» трьох кандидатів: значкового товариша Красовського (вочевидь, Павла – сина на той час уже покійного полкового осавула Михайла Красовського), «абшитованого хорунжого полкового сина Григорія Товстоліса і одного із сотенної тамішньої старшини». По завершенні виборних процедур білоусівські козаки подали документ з результатами виборів «із підписом усіх їх» до полкової Чернігівської канцелярії, однак полкова влада його повністю проігнорувала. І таким чином обраним кандидатам, зокрема, вочевидь, найбільш «рейтинговому серед них – значковому товаришу Красовському, нічого більше не залишалось, як звернутися з клопотанням до гетьманського уряду та «просити собі призначення на ту сотничу посаду»⁴³.

З поданого опонентами полковника Божича чолобиття до того ж з'ясувалось, що вибори, які стали для гетьманського уряду предметом розгляду наприкінці серпня 1651 р., відбулися ще в 1750 р., і тоді ж до полкової Чернігівської канцелярії було подано сотнянами офіційний «вибір», який полкова влада так брутально проігнорувала. Зважаючи на те, що Чернігівська полкова канцелярія «нічого на користь протягом довшого часу» не вчинила у цій справі, Розумовський відмовився визнавати провину білоусівців у конфлікті й «за це їм непорядки приписувати..., а відповідно ж і штрафувати їх», як того домагався полковник Божич за нібито завдану йому «образу»⁴⁴.

В концептуальному ж плані гетьман сформулював своє бачення правильної моделі старшинської елекції таким чином: «Згідно з попереднім військовим звичаєм в чини сотничі обиралися вільними голосами люди заслужені й у невірності не підозрілі, і за атестатом полковника, полкової старшини і сотників подавалися до гетьмана для визначення». Відштовхуючись від цієї моделі, Розумовський універсалом від 6 вересня 1751 р. наказував, «згідно з попереднім військовим звичаєм», в Білоуській сотні обрати «вільними голосами із людей заслужених і не запідозрених у невірності 2-х або 3-х кандидатів», представити кандидатури полковнику, котрий, «зібравши полкову старшину й сотників, усіх разом отих кандидатів особисто повинні засвідчити, про службу кожного і гідність, і для

⁴³ Там само. С. 51-52.

⁴⁴ Там само. С. 52.

остаточного вирішення до нас прислати». В універсалі наголошувалось, що запропонований алгоритм стосувався не лише конкретних виборів старшого в Білоуській сотні Чернігівського полку, але й мав визначати порядок виборів усієї козацької старшини в Гетьманаті – «Та й надалі на вакантні місця серед полкової і сотенної старшини обирати згідно з вище написаним»⁴⁵.

Утім, попри задекларовану гетьманом відданість «попереднім військовим звичаям» у справі обрання старшини, насправді в його діях у цей час спостерігаються і певні відступи від них, які перед тим вважалися неприйнятними, а тепер відверто толеруються гетьманським урядом, суттєво розширюючи можливості полковника впливати на результати виборів. Зокрема, це виразно помітно при реалізації тієї фази виборчого процесу, коли полкова влада представляла на розгляд гетьманського уряду обраних у полках кандидатів. Так, у практиках початку 1750-х років помічаємо не лише виконання полковою владою функції передачі інформації з цього приводу та представлення службових характеристик на обраних кандидатів, але й маркування з-посеред них свого фаворита або фаворита сотенної старшини⁴⁶.

Тим часом у другій половині гетьманування Розумовського в адміністративних практиках Гетьманату дедалі частіше помічаємо випадки призначень на старшинські уряди без проведення виборів, а волею гетьманського уряду. При цьому знову неймовірний службовий аванс отримують співочі таланти з України. Прикладом саме такого алгоритму заміщення старшинської вакансії може слугувати призначення Розумовським сотника в Попівську сотню Ніжинського полку восени 1757 р. З гетьманського універсалу випливає, що щойно 15 листопада військовий товариш Микола Кленус подав гетьману клопотання про призначення його сотником в Попівську сотню, де з'явилась відповідна вакансія після переведення тодішнього попівського сотника Івана Жили в іншу сотню, як уже 16 листопада Розумовський підписав універсал, сповіщаючи ніжинську старшину і товариство, що він, гетьман, того Кленуса «по данной нам от Ея Императорскаго Величества власти, респектом служб предков и самого его» не лише призначив сотником, але й «приведе от нашей генеральной войсковой канцелярии в верной Ея Императорскому Величеству служб к присяге»⁴⁷. Чим можна пояснити цей відступ Розумовського від традиції вільних виборів, а особливо таку ось неймовірну поспішність гетьмана в ухваленні важливих кадрових рішень? Вочевидь,

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Наприклад, див.: Там само. С. 6. Додаток № 1. Док. 3.

⁴⁷ Там само. С. 15-16. Додаток № 1. Док. 9.

лише припустивши давню приязнь претендента з братами Розумовськими, скоріш за все, з Олексієм. Адже, як випливає зі службової характеристики новопризначеного старшини, перед тим, як зійти на сотництво, він десять років служив військовим канцеляристом в Ніжинській полковій канцелярії, а ще раніше – «взят был к двору Ея Императорского Величества к певческой музике»⁴⁸.

⁴⁸ Там само. С. 15.